

ARANY JÁNOS - ZALÁN TIBOR

Bolond Istók

SZÍNHÁZI BOLONDOZÁSOK

KÉT KÉPBEN - EGYBEN

Szereplők

Mesélő

Bolond Istók

Öregasszony

Csász

Kató

Élet

Halál

Pityeri Erzsók

Mester – két tanítvánnyal

Pap

Vajda

Rébék

Gazda

Tanár

Direktor

Régisseur

Direktor 1

Klárcsi

Valaki

Komák, cigányok, diákok, színészek, falusiak

ELSŐ ÉNEK

Kedvem van énekelni.
Kit s mit akarék
Megénekelni csak? Tudj' a manó!
„Kedvem... szomorkást... játszi nedv...”!
Talán még hősem is kerül:
Ahá! Bolond Istók: *ez jó nekem!*
Istók, szerény név, s rája címerül
Az a *Bolond* szó illik képtelen.

Tehát Bolond Istók. Jó lesz egyre.
Bár hősi tette most nem jut eszembe...

Különben én igazságos leszek,
Más érdemét Istókra nem ruházom:
S ha mit netán az övéhez teszek,
Kárt amiatt másik bolond ne lásson.
Éljen, ki nagy bolond volt, mint ezek!

Evvel tartoztam a históriának.
Könnyült kebellem most jerünk odább:
Ki volt Istók? szüléi kik valának?
Ki nagy-, szép-, ős-, déd-apja s így tovább?
Az *igaz* név előbb-utóbb kipattan,
S minél több névvel és címmel takarják,
Annál hamarébb kiüti a szarvát.
Mondják, e földön nincs elégedés:
Ki zúgolódik hogy... esze kevés?
Azt még Bolond Istók se tette, mert
(Négy szem között) nem volt hozzá esze...
Pegazusom még most szépen leszállit
De, ha tovább sarkantyuzom, levet:
Jobb lesz tehát gyalog sétálnom addig,
Hol *hősem* első nyikkanása hallik.

1. kép

Füstös vityilló gunnyaszt egyedül
Pusztá-középen, mint egy vén banya,
Ki gombolyagba töpörödtlen ül
S élére áll födetlen kóc haja;
Két asszu kar az oszlop kétfelül,

Melyekre lebókol a *csósz tanya*:
De mellyik tartja egymást: oszlopok
A kunyhót? vagy *viszont*? kétes dolog.

Füstös vityilló áll tehát, vagy ül,
Vagy guggol, összetörped, zsugorog
Sik pusztaságban, mélán, egyedül;
Körötte dúlakodó viharok
Egymás hajába estek.
De minek vesződöm én
Ezekkel? Innen-onnan meghajnallik.
S addig benézünk a csósz-kaliba
Méccsel világított titkaiba.

A lóca mellett, vagy épen alatta,
Fetrenge földön egy új csecsemő,
Pogányul ordítván az istenadta
Hogy szinte rászakadt a tekenő, –
Talán jövőendő életét siratta?...

Nem messze tőle, eszméletlenül
Fekütt, a nyirkos szobaföldre végig-
Omolva egy nő; karja merevül
Egy tészta volt... mind a kettő könyékig;
És senki, senki sincs rajtok kívül
Jelen, hogy ápolást nyújthatna nekik;
Egy lélek sincs... csupán egy; ott a vackon
Életért küzködő öreg vak asszony.

2. kép

A csósz... no, a vén csósz, mint rendszeren,
Távol serénykedik hivatalában,
Horkolva lelkiösméretesen
Valahol a vetések oldalában;
Se' a mennydörgő mennykő fénye, sem
A zápor, mely hull isten-igazában,
Nem képes, hogy kifordított bundája
Álmaiból a hű embert kivájja.

De, bár alunnék ítélet napig,
Azt mégse álmodná meg, hogy mi történt
Ott, hol az „anyjok” és „a lány” lakik;

Az ember ilyet sose képzel önként,
Pedig való volt, szemmellátható;
Csak az öreg *vak* nem láthatta szemmel,
Hogy mit palástol gondosan Kató.
Szegény asszony! Fölríada hát:
Füle zúg...? nem tudá, higy-e néki:
Várt egy kicsinyég, majd irtóztató
Hangon üvölte:
ÖREGASSZONY Gyerme kem! Kató!”

De a lány, kit becsületes nevéül
Többször szólíta, egyszer sem felelt;
Erőlködék hát fölkelni helyérül
Az aggnő, ami nem menvén, fülelt:
ÖREGASSZONY Kie az a gyermek?
kérdé, szivérül
Lehazudandó a mázsás terhet,
ÖREGASSZONY Miért nem szól az *anyja*,
Vagy *te*, lányom? Egy lélek sincs... csupán
Egy; itt a rongyokkal borított vackon
Halállal küzködő öreg vak asszony.
Vagy itt hagytál beteg... halálos ágyon?

Eszmélni látszék az elhalt leány,
Kebléből hosszú és nehéz sohaj
Erőlködött halványkék ajakán;
De a *színt* képzelem csak, mert olaj
Nem volt a mécsben, így nem láthatám;
Gondolta a mécs, minek égne jobban,
Hol egy vak, egy kised s egy félhalott van.

Az ifju nő, vagy inkább hajadon,
Vagy egyik sem... – no a mely’k jobban illik, –
Még folyvást ott hevert a pamlagon
(Az istenadta földön t. i.)
Szemei zárják, keblébe szabadon
Nem jár a szellő; még ájulva mindig:
De mintha lelke így is ézené
A *szemrehányást*, nyugtalan belé.

Tulajdonkép nem is volt szemrehányás
Az, melybe mostan az aggnő kitört:
Átok-, halál-, és kárhozat-kivánás
Volt, mely egy szóban káromol s könyörg;
Midőn sebet a lélek önmagán ás –,
Kétségbeesésben talál gyönyört,
És, mint vérszöcske a hullám-csatában,
Magasra, mélyre száll önviharában.

Oly állapot volt ez, mint aminőt
Jóbnak tanácsolt a házsártos asszony:
ÖREGASSZONY Átkozd meg tenmagad!
késlette őt,
ÖREGASSZONY És halj meg!...
Volt esze, hogy rá ne hajtson.
Nem is hajtott rá, – így szépen kinőtt
Fekélyiből; de öregünk a vackon,
Ki oly türelmes, mint Jób, nem vala,
Megátkozá magát és... meghala.

3. kép

E percben a tiszteletes homályban,
Milyet haldokló mécs idéz elő,
Két tünemény jelent meg a szobában:
Ifjú az egyik, fürge, víg, merő
Hús, vér, egészség; büszke hév szavában,
Sajátja szépség, szellem, kedv, erő,
Arcán elégséges remény világolt
Átfényleni egy örökkévalóságot.

E volt az *Élet*. Szemközt vele, lomhán
Egy más alak is tántorgott elé,
Szúette karjait keresztbe fonván;
Bordája szürkén dűlyedt kifelé;
Köntöse nem volt, egy halotti ponyván
Kivül, mely, ámbár sarkait veré,
Nem takará el a váz semmi tagját,
Kitünteté minden bötykét s darabját.

Röviden, egy górlábu, hórihorgas
Csontváz jelent meg:

Hidegen állt meg a váz. Gúnymosolyra
Vonultak volna ajkai talán,
De ajka *nem volt*, amit félrevonna,
Rég elfogyott az, férges asztalán:
Sötét gödörré süllyedt szeme, orra;
A rózsakárpit arcának falán
Megszűnt virulni, csupán a fakó
Rom, pusztaságon, maradván látható.

Az ifju visszarettent:

ÉLET Hah? megint te? mindig te!
– és elfordítá szemét,
De a másik zörgő kezével inte
S maradni kényszeríté ellenét:
HALÁL Számolsz! hogyan töltenéd
 Be a világot proletár sereggel;
 Egy, kettő, három: ez több egy gyerekkel.”

Igy szóla, és háromból kitörölt
Egyet, – no, ez nem sok, mindet akarta,
De a fiú hatalmasan pörölt
És a lapot keményen fogta marka:
ÉLET Enyéim ők, ha mondom! meg ne öld!
A dúlakodás jó sokáig tartá.

HALÁL Legyen! Mért küzdjem én?
 A győzelem előbb-utóbb enyém:
 Szolgám az inség; annyiféle járvány,
 Kórság, nehéz bú, gond, vak esemény;
 S mi oly szépen terjed a föld határán,
 A *bűn*; továbbá hadvész, cholera;
 Doktor, adó, rossz vers, etc.

Ezt mondva eltűnt egyik egyfelé,
A másik másfelé, mint egy olyan pár
Hitves, ki a válópert megnyeré; –

4. kép

Ezenben a csösz ókigyelme, fogta,
Főlébredt és főlebb tápáskodott,
Száját, ameddig nyult, széjjelnyitotta,
Leásitozván egy hang-nyolcadot;

Majd ökleit szeme gödrébe dobta
S midőn kivette, látván a napot –
Torony-irányt vón, át az ugaron,
Az ő szerény hajlékának feléje;
Midőn elérte önnön pitvarát,
Hol egy régóta nem hallott *zene*
Ily szóra fakasztá:
CSŐSZ Mi a fene!

5. kép

S bámulta hol az ordító kamaszt,
Hol ennek anyját. Ajka nem szalasztá
– Szitok képében sem – ki a panaszt:
De, két marokra fogván a botot,
Ütés végett neki húzalkodott.

CSŐSZ Agyon zuhintom gyermekestül
Lányom. De a *kétágú* bitófán
Szellőztetni lábom mégse jó – mert hátha
meghül az ember, úgy köntös nélkül.
Aztán a pokolban meg fűtnek vitézül.

E két utóbbi gondolat legyőzte
Az elsőt, – így történt, hogy a botot
Alábocsátván (mint igazi csősze
Indulatának) rátámaszkodott.

CSŐSZ Anyjok! hej anyjok! Anyjok!
Na nézd, e rossz lányt mi lelé...
Hogy'a nyilába tudsz alunni *délbe*?
Nem lát'd – de hisz' hogy látnád – a Napot?
Hanem füled van egy pár: hallhatod
Ezt a kerécsikorgást, hahaha!
Kelj, Sára, kelj! hogy' van alunni lelked?
Örülhetsz, már ki van az *orgona*,
Ennekutána hárman *énekeltek*.
Hé... hé! tán csak nem állt el a szava?
Elég tennap úgy elébb s tovább szédelgett...

Megrázta vállon, megfogá kezét:
S torkán akadt a szusz, meg a beszéd.
Mert amidőn Sárát megrázta vállba,

Mind a két vége megmozdult belé,
Mintha darab kővé lett volna válva:
S midőn fagyos kezét is meglelé
És észrevette, hogy leesve állá,
Csakugy tekinté jobb és balfelé,
Mintha valakit várna hirtelen,
Vagy kérdené:
CSŐSZ Kim lesz, már Istenem?

Ottan szemének forrása kicsordult
S két tenyerével arcát elfödé,
Paraszt keblében iszonyú vihar dult
S nem hallgatóság kedviért nyögé
Fájdalmait... hisz, ameddig belát,
Alig vehetni föl egy-két tanyát.

Sokáig és keményen zokogott.
Nem, mintha tán oly rendkívül szerette
Volna leányát s a szegény vakot:
De megszoká *ezt*, és *amaz* után vőt
Reméle, aki majd eltartaná őt.

CSŐSZ Magam siratom. Önzés. No de hol van
Igazi bánat, amely nem önös?
Ki *nem veszíte* semmit a halottban,
Képmutatólag sír, vagy közönyös;
Minveszteségünk az, bármely alakban,
Mi a bűnnek mélységet kölcsönöz:
Kemény igazság! – Hát mért kegyeli
Az ember a bűt...? Mert oly *emberi*!

6. kép

Déltájban a pusztát nyakába vette,
Bekóborolt nyolc vagy kilenc tanyát;
Idő telt abba, míg elősze'hette
Segédül azt a két-három banyát,
Kikkel a tekenő helyére tette
A holtat...

7. kép

CSŐSZ A földön fekvő anyát
Ellenben ágyra vonjuk, a halott
Helyére... hisz mégis puhább van ott!
Dologidő volt: ember a viláért
Sem vala – sírt hogy ásson – kapható
CSŐSZ Megásom hát magam, ha nem másért
 Ásót hajtató bőszi pálinkáért.
Te meg öreganyám, szedd a lábad,
 Vissza se nézz, míg meg nem találtad
 A deákot, ki majd énekleend
 Arról, hogy elérte Sárát az end.
Hanem, hogy deszkám nem lévé hozzá,
A tó gyékényi lész' koporsóvá.
Megfonom, ahogy a Mózesnek egyszer
Bölcsőt a szülei; ebben kell temetnem.

8. kép

Másnapra kelve, úgy délforma reggel,
A közelebb látszó torony felől
Feltűnt a mester, vagy két szál gyerekkel,
Hatalmasan pipázgatván elől.
Most, egy lepedőfajta lebenyeggel
Takarva, kihozták onnanbelől
És ház elébe tették a koporsót; –
Kapott ez alkalmon Pityeri Erzsók.

Nem volt Erzsók asszonyhoz fogható
Rágalmazója teljes életében
A boldogultnak: most a sirató
Nem más, se' több, mint Erzsók néni épen.
Reáborula hát s szivreható
Verset rögtönze pythia-dühében:
ERZSÓK Jaj, istenem, meghót ez a szegény Sára,
Ki vót asszonyoknak legszebb viránya,
Kinek süketség volt egyetlen kára!
Így mit nem hallott, azt nem is pletykálta.
Templomba eljár, akár a dolgára,
Vegye a Teremtő most már a karjára,
Mert vele a széken ím most megesett,
Egyetlen lánya hogyan-hogy – megesett.

CSÓSZ Ne bögjön ott, mint valamely veszett
Szuka kutya a telihold alatt.
Ami elveszett, no az elveszett,
Ami meg maradt, no az megmaradt.

 Köpdelt kígyót-békát háta megett,
Hogy nagy pofája majdnem leszakadt.
Hagyja most csöndben lemenni a földbe,
Egyegyert ríhat majd temetés közbe'!

 Nohát, deák úr, jöhet a nóta
Szomorú legyen, hogy sírjak rajta,
Így szokás ez már nagy Kálvin óta,
Szívünk a rikoltás összvetartja.

Nem volt Sára születése óta
– dícsérete ez – halódó fajta.
Három-négy falut átzengjen az ének,
Nyomja csak el a zajt, mit küld az élet.
De a hasonlat nem t'om mi vala
Mínthogy további *simile* helyett
Félvállra csapta száját és rikolta,
Mint valamennyi mester, Kálvin óta.

A két tanítvány, duzzadó nyak-innal
Erőlködé a felső nyolcadot,
És mintha fojtogatták vón' *patínggal*,
Fejükből a szem úgy kidagadott;
Tán az akasztás sem jár annyi kínnal...
De most mind a kettő felkacagott,
Mert az, ki hősem lesz (ha könyvem elsül)
Közéjük ordított *impertinensül*.

A mester összehúzta homlokát,
Kacsinta szemmel, majd öklével inte:
De a két gyermek (noha szándokát
Érté) nevetett, a rogyásig szinte;
Amaz tehát a pálca vastagát
Fordítva, jól nyakuk közé legyinte;
Mire a kettő kétfelé szaladt:
Mest'ram az ének közepén maradt.

Mit vala tenni? elkáromkodá
Magát, hogy a botrányt jóvá tegye;

Aztán a pálcát hón' alá fogá
S azt nézte, merre a torony hegye.
MESTER Isten nevében, ingyen,
mormogá,
MESTER Elég volt ennyi, sőt ezt is vegye
Köszönettel az úr-adta holt szegénye:
Ne pompázzon, ha üres az erszénye.

Könnyes szemekkel fogta most ölon
A férj halottját s egy gödörbe tette, –
Hol földi-bodza, vad paréj, üröm,
Varjútövis, bojtorján nő felette;
Emléke nincs fel, sem fán, sem kövön,
Dombját az első zápor eltemette:
De, földné bár a gúlák sziklahalma,
Volna-e akkor csendesebb nyugalma?!

Méltó hős a kis búszerző, elég
Sokat tön már, noha picinyke még.

Nagyanyját holtra bosszantá: ez egy;
Nagyapját majd bitóra vitte: másik;
Nem várta, 3-adszor, míg végbe megy –
Megháborítá régi szent szokásit
A temetésnek.
A temetésnek vége lón. Eloszlott
A nép (mindössze vagy három darab);
Mily állapot, midőn az így kifosztott
Szívvel az ember *egyedül* marad!

9. kép

A csősz sokáig egy zugolyban üle,
Anélkül hogy fel is pillantana;
Míg, felüdítő álomba merülve,
Nyugodtak immár csecsemő, anya.
Majd közelébb, az ágy mellé, kerülve,
Majd mintha olykor felsohajtana
És könny rezegne odvas szemein:
CSŐSZ Pihenjetek, *édes jó lelkeim!*

Egyszerre csak valami gondolat
Ötlék eszébe, olyan, amitől

Az ember, minden hosszas fontolat
Nélkül, felugrik és danol, füttyöl.
Ő nem danolt, füttyölt; de ment, szaladt;
Feljárta a határt mindenfelől:
De sem vetés közt, sem az ugaron,
Melyet behajtsón, nem volt egy barom:

CSŐSZ Pedig nekem most
végre fölkiálta,
CSŐSZ Pedig nekem *pénz* kell, igen nagyon!
Szegények, *ők* ne lássanak hiányt: ah,
Kim lesz nekem, ha őket elhagyom!
Várt, leskelődött, mint egy pók; hiába!
Nincs ami hálójába akadjon;
Elúnta egyszer, – cselhez nyúlt: saját
Legelőjéről behajta egy gulyát.

Így pénzre kapván, mindenek előtt
Jóféle törköly-pálinkát veszen,
Attól nyer, úgymond, a beteg erőt;
Egy korsóval fejéhez is teszen.
Majd arra gondol, a keresztelőt
Hogyan lakná el ünnepélyesen;
De szűk levén saját tapasztalása,
Pityeri Erzsókot hívá tanácsra.

Legott ajánlást tőn Erzsébet asszony:
ERZSÓK Besétálok én a paphoz gyalog,
Ugyis van egy kis dolgom a piarcon,
Egy füsttel végbemegy mindkét dolog;
Maga pedig komákat hívogasson,
A komaság majd sütni-főzni fog:
Kinek lepénye lesz, kinek kalácsa,
Lesz csöröge, téztsasulyom, pogácsa,
A csósz helyeslé a lepényt, kalácsot,
Bélest, pogácsát, sulymot, csörögét;
Szintúgy nyelé a jóízű tanácsot;
De nem felejtve szalmás üvegét,
Komám-asszonnyal addig áldomásolt
Belőle, míg elérték fenekét:
Akkor találós ésszel Erzsi néne

Egyet lök a dolgon:

ERZSÓK Na! menni kéne.

Mondván, ölébe vette a *fiút*
És elporoszkált a vert ösvenyen;
Papucs-sarkától a mezei út
Mértékre tapsol, amerre megyen;

10. kép

A pap viszont elsöpré a néhány
Garast, könyörge, s azt kérdé tehát:
PAP No, mondja hát, ki lesz? fiú? leány?...
ERZSÓK Kereszteljük – ne holmi cifra névre:
 Katónak, az édes anyja nevére.”

Vön hát a gyermek Katalin nevet.
Erzsébet asszony távozzék nyugottan,

11. kép

Azaz hogy *menne ő*, haladna, látszik,
Hiszen mindég elüljár a feje,
Igen ám! szegény feje sietne váltig,
De a két láb nem érkezik vele,
Ez, – mint a rossz ló, mely jászolra vágyik
S ha egy kaput sejt, mindjárt térne le, –
Minden lépten-nyomon fekünni készül...
Míg, lám, a főt is elrántá vitézül!
Lón pedig egy alföldi púpos gáton,
Hogy Erzsók asszony négyfelé terült
S feledve mindent, mindent a világon,
Fenéktelen álomba szenderült;
Ő maga ugyan ott maradt, a háton,
Ellenben a kisdud lehengerült
A mély árokba, melynek tekenője
Puha pázsittal volt körül benőve.

Midőn felvirradt álma éjjelébül
S kinyitogatta szeme ablakit,
Első tapasztalása lón:
ERZSÓK Erzsók, te szédülsz
S fáj a fejed, nagyon fáj.

Második:

ERZSÓK Én pediglen nem is itten lakok;
Én tán az idén se' jártam még itt,
ahol épp most vagyok... de hol vagyok?
Hm! a sok kicsi ujfenn megárthatott!"

Körültekinte és örömmel látta
Hogy, ameddig belát, senkit se' lát;
Most, gondolá, nincs semmi dolga hátra,
Mint hazamenni; ballagott tehát;
Az a *kis ostoba* meg' nem kiálta
Utána, – nem jelengeté magát
Sem egy csuklással, sem valami prüsszel:
Hiszen csak adna jelt egy árva pisszel!
De nem! hanem midőn már látható
Sem vala Erzsók néni a határon,
Akkor kezdé el a rívást Kató;
Szerencse mégis, hogy jött végre három
Szekér cigány... ország-világ futó
Nép, – sátorok lakója télen, nyáron:
Ezek az árva sírót meglelék
S a barna rajkók közzé göngyölék.
Azonban a csósz, meg némely komák,
Nehezen várták a keresztanyót;
Nem kezdhették el a nagy lakomát
Míg a multság hőse oda volt;
Figyeltek ajtón és ablakon át,
De nem láttak semmi látnivalót;
A csósz felállott egy vigyázó-fára
Hogy messze lásson a sík láthatárra.
Egyszerre, kit lát? a jó öreget
Mellékirányba mendegélni távol.
Kurjant felé,
CSÓSZ Erzsók, hová tetted a gyereket?

De az szónak sem áll, mint egy siket,
Egy ízben észrevette, hogy köszönget
Feléje a csósz és kalappal int,
ERZSÓK Ej!
monda,
ERZSÓK Hát isten megáldja kendet!

S tovább inalt Erzsók asszony megint.
Ennek láttára nagyokat köhentett
A csósz; de mit vala tennie, mint
Szaladni nyomban Erzsók néniékhez
S megtudni, hogy ment a menőke véghez.
De hogy mi történt reggel óta véle?
Erre Erzsók semmi módon nem eszméle.

Mit volt csinálni? gondolom, megették
A sok pogácsát, sulymot, csőrögét;
Azonban a cigányok messzevitték
A csósz kunyhó árva gyermekét;
Ha kérded, közönség, mivégre tették
Ezt a cigányok? nézzed e regét:
Légy béketűrő, majd kiszűl alább,
Mi hasznot hajta nekik e nyaláb.

12. kép

Egy ócska nyergen ül a tisztos vajda,
Kitünő zugban, egymaga, külön;
Panyókán fityegő kék mente rajta,
Ezüst gombokkal sárgaréz fülön;
Sűrű bajusztól fedve hallgat ajka,
Kivéve ha egyet kahint:
VAJDA Ühön!
Hallgat pedig, mivel most agyarán
Bagó van, hogy kimondjuk magyarán.

De egyszer aztán felnyitá foga
Sövényét (mint Homérosz mondaná),
És a kemény hang, melyet mormoga,
Rendítve bújt a földbe, föld alá:
VAJDA Hol a *rajkó*, te Éva, Rebeka?
Megint egyiknek sincsen gondja rá?
Hol a pokolba felednétek így el!...
Mindgyárt szoptassa meg egy, aki tölgyel!"

Mondá. Legottan a vajsszívü Rébék
Letette földre önnön kisedét.
Mint a szemétdomb nyirkos tetején
Fehérlő gomba, avvagy pöfeteg:
Ugy csünge Rébék májszin kebelén

Fejér képével a magyar gyerek,
Dőzsölve annak mézédés tején
S nem győzve abból szívni eleget, –
Midőn egy haska férfiú belépe
S a vajda e szókkal fordult elébe.

VAJDA No István gazda, itt volnánk megén.

GAZDA Látom. Hát?

VAJDA *Három*, de jó!

Kend tudja, hogy mi nem járunk gebén.

De milyen három harapó-fogó!

Ritkítja párját, egy sincs közte vén.

GAZDA Nincs! csak kehes, mint multkor a fakó...

Hol vetted azt a rajkót, hé menyecske?

RÉBÉK Kaptam! Kendnek ilyen sincs, úgy-e vén lator!"

GAZDA Azt loptad, úgy-e, valld meg, valahol?

RÉBÉK Loptam! – ki ördög lopna ily kamazt?

Loptam! hogysisne! hisz csak nem malac!

Most meleg a vas, most kell ütni, rajta

Vajda!

Sok szóbeszéddel így az alku meglett,

Egyfüstön a ló- és gyermek-csere;

Megnépesült az ól s a kályhaszeglet.

Még akkor éjjel István nevre

Lön bélyegezve, mit a két öreg vett:

Hősünk, Kató, *Istók* nevet nyere.

Hogy kapta mellé aztán a *Bolond*-ot,

Ez, amit én másszor talán elmondok.

MÁSODIK ÉNEK

Hol is hagyám el? Mindegy! Régi nóta:

Húsz éve, mondom, egy-kettő hián;

Jó nagy kamasszá nőhetett azóta

S túl járhat Istók óperencián.

Hosszúra nyúlnék minden élte-volta:

Ugorjuk által! Jó ötlet; *bien*:

Így francia lesz, meglepő, regényes;

Költő segít magán, ha leleményes.

Szerint sehogysem járt bolond eszem;
Logikában nincs nálam gyöngébb diák,
Major- s minorban én nyakig veszem,
Vagy az *okot* nem lelem, vagy *fiát*;
Kivéve, mint pók, ha mit *érezte*:
Mert (amin elbámulna Kant; Spinoza)
Észtanszerűbb a versem, mint a próza.
Classicusokhoz épen szíve vonta:
Kedvence volt Horác, Virgil, Homér;
De szót hüvelyből nem örömet bonta,
Virágot nem tiport el a gyomér’;
Ő az *egésznek* bátran nékironta,
Kileste, hol foly az a finom ér,
Melyen halad cselekvés, érzet, eszme –
Habár egy *szócska* néhol kárba veszne.

ISTÓK Tanúlok ugyan annyit a „tanárnak”
Iparkodom is a „becsületért”,
Hogy nem nevezzenek publice számárnak.
Elfújom hangosan, mit senki sem ért;
De ez engem nem boldogít, minő
Bűn az oskolában pazarolt idő.

A pálya végén hosszú reverenda
Intett felé, vagy olyan kutyabőr,
Minőt nem rejteget az ős gerenda:
Pap is lehetne, ügyvéd, ingenieur;
Bajtársit e pálmák varázsa vonta,
Lett is valami, valamennyiből,
Ki mind az iskolát végig taposta.
Lesz az; (Ha más nem, egy falusi „kosta.

ISTÓK Igen! A „lenni vagy nem lenni”: cél!
Sokan keverik: „enni vagy nem enni!”
Bölcs, ki „kenyérrel” csak éhségben él;
Hol fogom egykor majd magam „letenni” –
S hogy? Doctor, prókátor, ludi-magister,
Vagy más ilyen *tor-ter* nevű philister.

De *olvasott* borúra és derűre,
Mohón, systéma nélkül, szaporán,
Mintha, mit a világ nyomdái nyomnak,
Fejébe kéne férti mind, a lomnak.

Legjobban a versköltőket szerette;
Ünnepje volt, ha effélét kapott:
De szükségből a prózát is meg-ette:
Új s régi könyvet, naptárt, hirlapot...

ISTÓK Érdekel A juhtenyésztés rendje,
Imádom a görcsben vitázó papot;
Kérdezz Bibliát oda s elmenőben,
S mind, amit nyomtanak „ez esztendőben”,
Vágyamnak az sem épen akadály,
Ha könyvem néma, nyelve idegen:
Előbb egy-két szót értelmem kivájja,
Tünődve mint hieroglypheken,
Míg a mondatnak is nyitját találja; –
Így ássom, mint szű, a laprétegen
Keresztül magam; – s ha kezemre jön,
Nyelvtant olvasok, meg szótárt – *külön*.

Tény az, hogy Istók, minden olvasása
Dacára, *tudni* többet nem tudott;
Nincs tárgy, miből, az iskolák szokása
Szerint, kiállná a vizsgálatot;
De általában véve, egyremásra,
Elméje mégis nyílt, gyarapodott:
Mint testi étküink nagyrészben lemállik,
S mi bennmaradt, az *más anyagra* válik.

De jó bolondunk (ebben is bolond)
Mélyen tudott érezni s melegen,

ISTÓK Szeretni kell embert – szeretni hont!
S mit a Természet templomként kibont
A boltozatra föl, mely tiszta kéken,
Éjből, sugárból szöve, domborul;
De ha széttekintek – nem látok sokat
Szegény, romló szemem, bárhogy pislogat.
Oh, ha az a húszegynéhány évem
(Vagy közel annyi) nem lett volna vak!
Ha mint egy fényrajz tárult vón’ élébem
Természet, ég, föld, hegy, mező, patak;
A távol’ a kicsiny’ körrajza *épen*,
A lég, – az égnek *folytatása* csak –

Mint mikor elnéztem a kicsi pontot:
Röptében a gólyát: egy szem porondot!
Ha fűben apró – s végtelen világok
Titkát az ürben, leshetem vala;
Ha népes körbe én a *tudva* hágok,
Hogy nem csalékony e szem sugara;
Ha szenvedélyek s millió hívságok
Tükrét az arcon, s szívet általa,
E huszonpár év alatt híven figyelve,
Tapasztalással hímesebb ez elme...

Hanem billentsük a mesét odább. –
Istók elúnta, mondok, Debrecent;
Mint elmosódó, játszi délibáb:
A képzelet mindég előtte ment,
Csalván az útról nyom nélküli tájra,
Sivár pusztákba, zsombikos lapályra.

Egy naptól fogva vesszőparipája
Csak a színészet: mind szaval, danol,
A hősi állást tükörben csinálja,
Ha ily butorhoz férhet valahol;
Büdös neki „Pallás” vén laktanyája,
De a színháznál öröme napol...

ISTÓK De nem mint olyatén „rugott” deák
Akart ő szökni Thálja templomába;
Őt vonja íhlet, vérmes ideák,
S van bizodalma *testimoniumába*;
Egy ősz tanára, egy agg Simeon,
Kinek nem fért a híre Debrecenben,
Sőt már nevének keskeny volt e hon
(Kibőgte a deák ezt is különben)
Föllelkesült a lelkes ifion,
Szavalni fogta, énekelni... minden...
Említe *Shakespeare* „hallatlan” nevet:
Megáldá, s írt ajánló levelet.

2. kép

Ily készüléttel Istók a *direktor*
Szent ajtaján kopogtat és belép,
Nem oly merészen, mint valami Hector,
Künn fészkelődött jó soká elébb.

ISTÓK Azért jöttem – úgymond – szeretnék *aktor*...
Kibontsam-e nagy bizonyság-levelet?
Ha megfordulna, rálátna épp akkor
Nem tartalmaz ám e levél keveset!

DIREKTOR Tud-é táncolni, *amice*, s dalolni?
ISTÓK Ó, igen, tánc, dal, nekem nem idegen!

Talán tánc helyett a *Kontból* szavalni...?

DIREKTOR Lehet, csak ne most, s ne túl hevesen!

Hát *garderobja*? frakk s efféle holmi?...”

Igazgató úr végignéze rajta,
S nem mondta bár, minő a „láttelel”:

Érezte a fiú, nagyot sohajta

S átnyújtá az ajánló-levelet.

Mosolyra görbült a direktor ajka,

Mert az aláírt név köztisztelet-

Tárgy a vidéken, s monda:

DIREKTOR Így... no... tán.

Jőjjön gyűlés – azaz hogy délután.

Szabott időben aztán megjelent

S megtudta, hogy fölösleg bár, színész lett.

Az este kissé már szétnéze bent;

Nem oly szép, sejtí, mint kívül, ez élet:

Erdő, terem, *kulisszák*, *kortinák*

Mind lécz, papír, vászon, kötél, – fonák.

Szerepje is volt már, a szín megett:

Majd vas-lemezt ráz és dörögve-morgó

Zajjal rendíti, mint Zeusz, az eget,

– Míg gyantaporral a színlap-kihordó

Kulisszamécsvillámot ereget; –

Majd mint *tüzér* áll, a kezébe’ furkó,

S *inspiciens* úr hogyha jelt adott:

Döngetni hátul, bum! bum! a padot.

Már másnap a színpadra kelle menni,

Ez egyszer a nehéz, nem a szerep!

Mi az; fényes ruhában megjelenni
És ott szavalni mint a szélkerep?
De *változáskor* a széket betenni,
Ödöngni fel s alá, mint vak-vereb,

Volt olyan este, *szóhoz* is jutott,
Több volt ugyan a „schlagwort”, mint a szó:
ISTÓK *Értem! – Befogtak. – Tessék: a poroló...*

Azonban egyszer köpcösebb mondóka
Jutott részére, több mint fél lapon:
Egy *német herceggel* gyült meg a dolga,
Nagy hódítóval ott a színpadon,
Kinek Damokles-kardja győzve lóga
Egész város fölött e gyász napon,
Melyet tövénél most kivágni készül
S leölni aggot; nőt, babát vitézül.

ISTÓK *Segítségédért kegyelmes herceg,*
Könnyek szívemből peregnék melegen;
Mi vár így ránk, mint a szörnyü percek:
Az égő város, rabló idegen;
Könny felbuzog, kebel gyorsítva perceg
Halomra ölt anyákon, gyermekén!...
Úgy hogy kendőt emel sok gyenge szülő,
És tapsba tör ki fenn a kakasülő.
Másnap korán hivatja a *régisseur*:
RÉGISSEUR *Jól van, barátom; tudta szerepét,*
De mondja fel csak, kezdje újra, többször –
No lássa, hogy az accentusba vét;
„Ke-gyelmes herceg!” így; halkán először,
Ott hangsúlyozza *gyel*, a közepét.
„Ke-gyelmes érti hát már...? nem »ke-gyelmes.«-
Maga nem kap *rollét*, ha nem figyelmes.”
Nem is kapott szegény, vagy mind olyat,
Környékező is már a gondolat,
Hogy színpadon ő hasznavehetetlen;
(Mínthogy hé-lélke nincs hová legyen)
Pályáján ugyan nem halad, de – megyen.

Egy reggel – épen a bolondok napja,
Az ő névnapja, april elseje

Volt, hogy fülét a hír oldalba csapja,
Hogy *társaság* nincs, már csak hült helye,
Már útra is kelt egynehány darabja. –
No, mit tegyen most ő, szegény feje?
Mondják: egy vándor színész verbuál
A hulladékból, – ő bizony beáll.

3. kép

S fut a *civishez*, melynél a direktor
Megszállva volt:
ISTÓK Vándorszínész ha lehetnék én e!
DIREKTOR1 Mé' ne!
Ottan áll két szekér rakodva, s hatkor
Indúlni fog: ha itt nem lesz, marad.
ISTÓK Igérem, hogy pontban berukkolok,
Csak még ágyért, ládáért szaladok...

DIREKTOR1 Mi-it...? magának ágy, podgyász, barátom...?
Köszönje meg, ha úgy jön, amint *látom*.

4. kép

Istók az útat élvezé örömmel,
Mint a kalitból menekült madár;
A bámulást nem győzte volna szemmel
Midőn kitágult a sík láthatár;
Kocsis mellett, övé a legkülönb hely,
(Mert a szekér csak ernyős, nem batár;)
Nyílt a kilátás – benn, kulissza, ponyva-
Trónjárul mit se' lát a primadonna.
ISTÓK Ott játszom majd, falun...! ott megrekedve
Nincs a talentum, – s ha meg volna is:
Nem adna – hol regény vár rá, kaland –
Száz bizonyosért egy bizonytalant.

De a kaland – egy Fra Diavolo
Vagy Sobri – úgy látszék, el fog maradni,
Mentek falun, mezőn át, danoló
Csapatjok, míg öreg delet mutatni
Kezdett az árnyék; így *ebéd* után,
Melyhez egyéb se' volt – *idő* csupán.

5. kép

Így eljutának a kis tiszaháti
Városba, mely kíván komédiát,
Hol a színészetnek nemes baráti
Bőven tenyésznek, a csizmadiák;
Legott, amennyi deszka száradóban
Ács-, asztalosnál fel lön hajtható,
Elkunyorálták, melyekért, adóban,
Szabadjegyet küld az igazgató;
Mind neki gyűrközik, s másnap valóban,
A színpad áll, függöny *felvonható*,
Minek titkát, a díszítő teremben,
Kileste Istók-mester Debrecenben.

Jött a közönség, ámuló pofákkal:
De a kifestett pénztárnok panassza
Egyre susog, hogy mégse' gyűl a kassza.

Mert a padokban, kimutatható:
Az ott a „hivatalos engedély”
Egész családdal; *ott* szállásadó
Gazdáik, a céh, az ingyen-fedél;
Az ott a *mécses*; *ott* az alkotó
Léc, deszka, vas-szeg, fúró és kötél...
Nem csoda hát, mire lejárt a hónap,
– Bár a direktor jó „gázsit” szabott:
DIREKTORI Sorry, egy szörnyeteg (hívják *vissz-adónak*)
Régen benyelte azt a hónapot...
ISTÓK Huszonöt pengő forintom elfüstölt,
Nem láttam belőle egy krajcárt se,
Most, hogy az eszméletem újra felkölt,
semmim sincs, és a zálogház tele;
Azontul közebed elől szököm,
Csavargni a hegyen, föl-le menve,
Áfonyával élek, böngészve, szedve
Egy oldalon én, másfelül a medve.
De még az ábránd, a varázs ígétet
Mind' bírta, a lélek tűr és remél;
Csak az bánt, hogy a *látott* művészet
Nem *isteni* (kenyérrrel bár nem él);
A darabból sose tudok *egészet*,
Csak épen a nyakamba varrt személyt,

Mert „a darab” féltett, becses portéka:
Hét zárral őrzi a „bibliothéka”.

6. kép

„Próbát” ugyan tartottak hébe-hóba:
Próbálok erről képet festeni.
Hát, összegyűltek a „nagy” fogadóba,
(Lévén a színház csizmával teli);
Ott kiki várta, míg a *péce-szóba*
Beléakadhat, és nyitját leli.

Próbálnának, csakhogy a többi „úr”,
Ki már kolompos, fő-fő veterán,
Az, bár felejteth, többé nem tanul;
Ők adomáznak serkancsó s dohány
Mellett, s fecseg mind, szakadatlanúl.

Szerephez – ahhoz ő itt sem jutott.
ISTÓK „Jó” „távozik”, „nevet”, „kardját kirántja” –
Restellem is már, amit mivelek,
Ilyeket mondok, saját fülem bántja,
Pár szóért hagyok illanni életet.
De, mondom, a bűbáj még egyre húzta,
Még színpadon cipőjét el se nyúzta.

7. kép

És eljött az idő, Klárcsi kisasszony –
Hanem, hogy ki ő? Lássuk azt elébb!
Nem épen oly rút, hogy visszariasszon,
Kifestve pláne tetszik, színre lép.

Ötöle vett leckét magános órán,
Istók előtte monda szerepét,
Az meg követte, egykissé az orrán
Keresztül ejtve az *m*-et, s a *b*-t;
ISTÓK Nem baj kérem...
KLÁRCSI Men vaj kéren...
Nagy munka is volt feltörni a jó lány
Elméje már rég nem művelt gyöpét;
Őszinte volt vesződség, áldozat:
Istók, a jámbor, nem gondolt rosztat.

Lecke után egy este, vacsora
Helyett, Bolondunk a szín ágását
Künn támogatta, minthogy még kora
Volt a lefekvés, – andalgott tehát,
Midőn jól hátba vágja Klárcsi *mondur-*
Csomagja:
KLÁRCSI Kísérjen haza, Bolond úr!”

Átvette a nagykendős csomagot
Istók szerényen, Klárcsi meg nevetve
Karjára ölté a hű lovagot,
S ballagtak együtt, csöppet sem sietve;
Elérték a kisajtot nagy-sokára;
Hol Klárcsi hajadon-szállása volt:

KLÁRCSI Jöjön be hát!
ISTÓK Késő van, instálom...
Mondá, találó
Mentségre kunkorítván az eszét;
Azzal köszönt, ment. S hallá, hogy mögötte
Becsapta az ajtot Klárcsi – nem betette.
Őszintén: Istók az olcsó kegyet
Megútálá – mint borban a legyet.

8. kép

Mit álmodék, mit nem...? Másnapra kelve
Utcán bevárta director urat,
S határozottan, bár rebegeve nyelve,
Kimondá, hogy tovább ő nem marad.
ISTÓK Ha kell számla, elhatározásomat
Megérlelé kiábrándult szerelmem,
S hogy eltökélni nem bírtam hamarabb;
Az kérem penetráns nagy hiba, jellem,
Én a színházhoz vonztam szerelemmel,
És ez jellem kérem, sehogyse hiba.
Én csak *bolond* vagyok – de nem *ostoba*.
DIREKTORI Aztán hová megy?
ISTÓK Harminc mérföldre, most mindjárt, gyalog;
Lesz tán belőlem írnok, vagy preceptor –
DIREKTORI Kijózanult? többé nem andalog?
Biz a, barátom, nem csekély dolog!

Én az útra egy fehér huszast adok.
Magamagának meg tör vándorbotot.

9. kép

Hét napra elvergődött a parányi
Helységbe, hol lefolyt gyermekkora,
Melynek lapályos, erdős ingoványi
Közt megvonúl a kunyhók gyér sora;
Nincs tornya, csak – hol fiai, leányi
Tanúlnak – templom a rossz iskola,
Előtte fábul egy rozszant harangláb,
Melyről becsengi egy mozsár a lankát.

Híre futván, hogy megjött „a diák”,
Mindenki tódult, hogy lássa, nézze;
VALAKI Tegyük meg István jó hazánkfiát
Tanárnak a régi mester helyére!
Azon vevé magát a jámbor észre,
Hogy ő vasárnap surrogál papot,
S köznap tanítja az *a, b*: *ab*-ot.

Mellesleg olt fát, burgonyát kapál,
Hízlal malackát, csak könyvet nem olvas;
Bírákkal a közügyben elpipál,
Jegyző helyett is ő levén a *tollas*;
Ábrándos multja mint törölt lap áll
Mögötte, nem érdekli semmi ollyas;
Búcsúztató verset ha írogat:
Embernek gyászost, disznónak vigat.